

SZAKOLCZAY LAJOS

Hómezők csillámló aranyhalai

GÉRE CZ ATTILA KÖLTÉSZETÉRŐL

Ha az éjszaka nem is a megvilágosodás terepe, a sötét kazamatáiból kicsapó fény – például a *Don Carlos* Szabadság-kettőse – megbolygatja fantáziánkat: csak *így* élni! És halni? Azt is méltósággal. Az infáns és Posa márki ki tudja hányadszor hallott duettje – szabadsághimnusz – megkavarja a légeret és a fantáziát: fölemel, sodor, gerincegyenesítő s erkölcsiségében is érzelmes dallamával magával ragad.

Ez az a pillanat, amikor szinte időtlenül lebegni kezdesz, mintha Verdi szárnyai az *ég bordázatával* feszítették volna ki. Rémület, káprázat? Ám nem tudsz annyira ellazulni, hogy ne gondolj a brutálisan leszakított, előtted guruló fejre, ne a zsarnok – a lélek dobózát megsemmisíteni akaró orvlövész – puskájára. És mégis, mindvégig, a hatalom „ajándékozta” rabkötéc ellenére is, a szabadság mómora édesíti italod. Fölhörpinteni? Ahhoz kell – félelmek pötytyöző riadalma kizárva! – valaminő nyugság. Az éjszaka ezt is meghozza, hiszen árnyas ligetében, bármilyen zűrös volt is napod, elpihen a zaj, s ha egymáshoz koccannak is – József Attila-i szóval – a molekulák, inkább csak a levegő légzése hallik. Mert annak ugyancsak van mómora, ahogyan menetel a csend.

Ebben az időtlen időben, mert talán több heti olvasmányélményem volt, láttam meg Gérecz Attilát. Elsőbben árnyalakját, ahogyan Don Carlos és Posa márki közt térdel – a szabadsághimnusz esküvés, csupán ilyen pózban illik előadni –, aztán a daliát: a sportosan élő, szinte a fizika törvényeit is legyőző élethabzsolót. Aki valójában a börtönben vált azzá, ami: *költő-zsarátnokká*.

Máig érezni izzását, noha az ötvenes évek börtönköltészete – az övé mellett Tollas Tibor, Kárpáti Kamil, Béri Géza, Szatmáry György és Tóth Bálint lírája – még mindig *búvópatak*, s ha föl-föltűnik is egyetlen pillanatra (mert a föld örökké nem rejthet értéket), valamilyen fizikai-politikai-nemtörődömségi törvény folytán újra a kacskaringós mélybe visz útja.

Gérecz Attila ötven éve halott. Mindössze huszonhét évet élt, s abból is hetet börtönben. Valójában ott – Vácott (ahonnan megszökött), a pesti Gyűjtő Kiszegházában és Márianosztrán – lett belőle költő. Azzal, hogy fényt sajtolt ki a börtönrács-sötétből, lelke napfényes tisztasait is megmutathatta. Minden romantikus gesztus ellenére erő van ebben a *terrénumban* és valaminő, a szerelemtől megittasult fiatalokra jellemző lágyság.

Nem kellett próbálgatnia a hangot, a költészet azonnal rátalált. Első verse, az *Így bocskorosan*, József Attila-i hetykeséggel szól a magasra törő fiatalember *én* keretezte határozottságáról. „Így bocskorosan ugye megnevettek, / hogy márványt törni hegynek indulok? / A számon pimasz mosolygás a jelszó, / fütyöm csibészes: én is feljutok!”

A kezdő- és a záró strófa ugyanaz, mintha tudatosítani akarná ezt a véghetlen, plebejus ízeket is hordozó konokságot. De a közrefogott 2×4 soros versszakban a kiválás óhatlan igénye – „s eltáncolok a fejetek fölött!” – ugyancsak benne van. S ne feledjük, a „tömött zsák” nem csupán turisztikai-hegymászói (vagy legalább is abból a fogalomkörből származó) szimbólum, hanem mitológiai jelkép is: a természeti erőket magában foglaló, valamennyire az állatok bőréből s gyomrából (a föld gyomrából is) készített bugyor.

A költő ezt a mítoszi súlyt hárítja el magától – mond kacagva le róla –, hogy „szélnek öltöztvén” szállhasson. Ebben az önfelelt vidámságban Dózsa bocskoros népe is a tett mezejére lép – íme egyetlen jelzőben az „alulról” jöttek igénye: a közösséghez való tartozás. S ha a költő elveti is itt „hegymászó” kellékét, a botot, későbbben, a stációjárás révén nagyon is fontos eszközzé válni ez a beavatottságot, kiválasztottságot szimbolizáló eszköz.

Ha ennyi összetevője van az *Így bocskorosannak* – a tehetség sosem véletlenek gyűjtőhelye, az esetlegesség fókusza –, akkor ennél százszor bonyolultabb nagy, összefoglaló igényű *életrajzi* verse, a csaknem félezer soros *Töredék (Szökés a nagy árvíz idején, amikor a Duna kiáradt a börtönig)*. Gérecz ebben a „verses regényben” akarva-akaratlan valamennyire Somlyó Zoltán *Nyitott könyvét* folytatja. Nem tudhatni, hogy a meg nem írt részek mennyire terjesztették volna ki az élményekben dúskáló személyiség hatókörét bizonyos társadalmi csoportokra vagy a rablétet közösségi (szenvedés)élménnyé emelő mozzanatokra, de az bizonyos: tabló jellegű heroikus cselekmény-sorozata a szökéstől a megkeseredett (eltántorgó?) szerelem tudomásul vételéig bekalandoz minden olyan területet (hősiesség, meg nem adás, elárultatás, egyén és közösség megvesszőzése, a *lent* és a *fent* a politika által démonikussá tett csatája), amely egyén és társadalom kör(kor?)-képét adja.

Persze Somlyó előtt is és Gérecz előtt is – mutatis mutandis – a szenvedélyeket általánosítva a legmagasabb fokon izzó puskinsi példa (*Anyegin*) lebeg, csak hogy amíg Somlyó poétikus leltárában a „bűnös város”, Pest főlemeltjei és lecsúszottjai fölött köröz, mártírhaltált halt kései kortársa az egyén – az önmaga- és szabadságvállalásában is *heroikus én* – szenvedéllyel teli lírai szenvedéstérképét nyújtja. Méghozzá bibliai allúziókkal. A mítoszi-mitológiai jelképtár több helyről összefutó érvényességével.

A korábban elveszejtett *bot* – vele Petrus fog majd lépkedni a Molotov-koktél gőzétől megrészegült *kősvatagban* – természetesen jó időben megtaláltatik, hogy hirdesse gazdájának kivételességét: *igazságosztó* voltát. De addig is, előrevivó spirálként, építődik az a szerkezet – egy-egy eleme versekben jól látszik –, ami majd az összefoglaló jellegű poémát: a töredékességében is nagyívű *Töredéket* fogja tartani. De az is lehet, hogy „együttmozgásról” van szó – már ami az időrendet illeti –, a kisebb lírai darabok egyidejűleg a nagyobb kompozíciónak is – megelőlegezett – részeivé válnak. Pontosabban, előkészítik annak motivációs terepét, hangulati bázisát, szakaszosan bevezetnek egy szenvedéllyel teli életút, megformált léttapasztalat ábrázolás-mértanába.

Két ágon folyik – ha dramatikusan vonását nézzük, *zajlik* – az érzelmkivetülésen túl valamilyen filozófiai igénynek is megfelelő „előkészítés”. Az egyik a kis – kisebb terjedelmű – költemények által megcsillantott esszencia (istenhit vagy perló zsolozsma, sorsléptékű *időutazás*, a lét fájó véglegessége stb.), a másik ág pedig – vivőereje sem kisebb, mint amazé – egyenesen becsatlakozik a fő sodorba (a *Töredéket* az esemény

időbelisége folytán megelőző *Gyűjtő-beli töredékekről* és a *Sorsod művészetéről* van itt tulajdonképpen szó).

Ezzel a két verstípus is megneveztetik: a rövid kompozícióban is kifutó (tömörítő) és a hosszabb hömpölygésű, minden líraisága mellett is elbeszélés jellegű költemény.

A golgotai színek ugyancsak nem idegenek a költőtől, hiszen *Az isten balján* „helykereső gesztusában” – „Nekem már szitok az Isten szó a számon. / Én nem a haldoklót, az élőket szánom. / Már a tavaszban is csak öldöklést látok, / minden új élet új, Istenre szórt átok” – bizonyos drámaiság tükröződik. Nem is beszélve a zárás – a *keresztúti* fájdalom révén az Istenhez való hasonulás – följánlás-szerű tragikumáról: „Ím, vedd Uram a sorsom; úgy lankad Elébed, / mint Krisztus-fő, amely már tövisekkel érett!”

Gérecz nem képeinek túlhabzásával érdekes („a fellegekkel játszó napkorong / pírát osztogató csókjaira várnak” – *Szenelés*; „szomjú föld várja csókunk harmatát” – *Óda bajtársnőimhez*; „ujjongok hulló könnyed harmatán” – *Széthullt fényeken*), hanem átélte, sötét színeivel (hogy *éjfeketéjében* is ott a fény, költőiségének bizonyítéka). A Tóth Árpád-i – egyáltalán a nyugatos költők versmuzsikáját visszahozó – *Varázsdob* elvarázsolhat (olvashatni is, hogy a költő ezt a darabot legsikerültebb versének tartja), ám a telt szépség romantikus vágyalma, mikor ritmus írja az *érzést* s a *zenét*, csak fél sikert eredményez. Nem úgy a panteisztikus elvagyódást a középkor sejtelmességével bibliai tájakra vetítő *Nosztrai leoninusok*, amely a „külső” és „belső” *tájélményt*, Márianosztra (ez az istenanya névvel illetett szigorú börtön) és az *őt* megszenvedő lélek illuzórikusnak tetsző varázslatát, különleges egységbe vonja. „Oly szép itt a vidék, és benne hasonlóbb /ember az Istenhez. Homloka tiszta, szelíd. / Jézust látom, a hűs Gecsemáné kertben elomlót. / Csönd van. Olajfák. S fönt, már valahol közelít / Isten – a hajnal rőt poharát ajkához emelni.”

Ez az Isten, hogy bonyolódjék – több szálon futóvá váljék – a költő élménye, már nem „a visszhang gúnyos hahotája”, hanem az Idő kerekét forgató, sorsképlethez közelebb vivő Ítélező. Akihez lehet fordulni, aki a szenvedésözönben nem önmaga – a benyelt évszázadok traumáitól csak érzékenyebbé-sebzettebbé váló *én* (én mint istenember-arc) – megigazulását látja, hanem a bűnös-büntelen (katarzist hozó?) vergődését is. „Az én sorsom is fájó, dőre; / ha fölizsom, pörölyvel vernek. / Így leszek csikorgó küllője / vérpadra vivő szekereknek” (*Daróc a szürkéhez*).

Az áldozati szerep nemcsak a magára vállalt bűn (mit követhetett el egy fiatal?) miatt lesz érdekes, hanem azért is, mert a költőt fáklyaként megvilágító s egyúttal *égető* szerelem (*Alkony*) – nem a „bíbor csóknymok”-kal – elénkbe hozza a szeretkezés mint véráldozat, mint mártírum, mint a kapcsolatot megpecsételő (beteljesült?) *hiány* égető voltát, s evvel együtt testet-lelket megforgató nagyszerűségét is.

De itt már, minthogy megfordult a szerep, a *nő* áldozza föl magát, s a *vér-tűz* szimbólum értékű megfelelése – lásd a Csorják *egyetememes rendbe* való tagozódását Tamási *Ősvigasztalásában* – az ünnep kultikus voltát hangsúlyozza-erősíti: „s a föld, mert szűzi véred áldozod, / kigyúlt, pogány oltárrá változott, / felizzó, rőt parázssá festve meg / ringó öledre kulcsolt testemet.”

Egy tüzetesebb elemzés világosan kimutathatná a géreczi líra kedvelt toposzait, s közülük legkivált a *vér* – az élet, a vörös, a Grál, az áldozat, a szenvedély – jelkép erejű tágasságával idevonható érték- s érzéstartományokat. Csak taláломra egypár példa a hajnalpírt és az áldozati bárányt egyként szimbolizáló élet sokszínűségére: „Szólj! véres éggel

sors még mit takarhat?” (*Sívó évek alján*); „Vérem rohan lüktetve szét az égen” (*Mind-egy*); „s a verslábat véretek dobogja” (*Óda bajtársnőimhez*); „Egybeomlott könny és a vér” (*Boldog Özséb himnusz*); „s az alkonyattal összevérez” (*Töredék – Búcsú Margittól*) stb.

Természetesen, mint minden életműben, itt is különbség van *kis* vers és *nagy* vers között – a *Pszt!* óarany rigmusfutamait hogyan is lehetne összevetni a *Sorsod művészete* filozofikus *én*-tablóival –, s ha mérni akarunk, az igazi értékeket kell latba vetnünk. Azokat, amelyeknek kétségtelen súlyuk van. Lehet, hogy a főntebb említett *Sorsod művészetéből* a prófétikus *én*-tudat minduntalan kitetszik – ha igen, ez az *örök dinamó* gerjeszti benne az áramot: „S kit félreértett nyolcvan emberöltő: / nem gyöngé isten, de Jézus, a költő, / az olajfák hegyén én jártam ott! / S én vagyok, ki most is megölellek, / vallak önmagamnak, vallom a Lelket, / dalolom őt, aki nyomot hagyott” –, de ez a „bibliai” s „váteszi” attitűd nem zavarja, sőt segíti, összefoglaló jelleggel fölkorbácsolja a kozmikus léttapasztalat Isten-Ember-Sors részecskéinek összetartozását-kohézióját.

Gérecz Attila ebben a filozofikus önmagába merülésben – nem áll tőle messze a prófétai jövődőlés sem – ért lírájának legmagasabb csúcsára. (S az külön csodálni való, hogy milyen – *márianosztrai* – körülmények között.) „Vagyok: a Teljes, csillagokra válva. / Vagyok: az Isten Sorsa; hogy világra / ő hoz, s én mégis világa vagyok. / Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál; / bizonyosság, hogy Többért vagy önmagadnál. / – Dalolom őt, aki nyomott hagyott. / / Vallom, hogy van a létben bizonyosság; / bizonyos a Szép, mert szomjú-hozzák – / hogy nincs Végtelen, míg Énem a Rész; / hogy vagyok, mert hiányzom Valahonnan, / és leszek, amíg vágy és fájdalom van, / mert nélkülem nincs Beteljesülés.”

Annyira szép, annyira magával ragadó, annyira dallammal teli – a reneszánsz fénye vetül *ama corpusra* –, hogy nem állom meg, hogy ne idézzem tovább (a Kehelyben fölfogott *szent* vér igézetében?) a poémában megtestesült *örök életet*: „Lásd, előtted is szent a jel, s az emlék, / csak arcaimban nem ismerted fel még / korokon túl is örök önmagad, / s hogy a Végtelen mégis a mi véges / szívünkben nő; / hogy lombja zeng! – én édes / dalát hozom, s e dallam fönnmarad!”

A bibliai (*mítoszi*) jelképtár darabjait, az *utat*, a *botot*, a *korpuszt*, a *keresztet*, a *töviskoszorút*, és a velük megjelenített – végső soron – *szenvedéstörténetet* (még ha némelykor jóízű is az) láthattuk a főntiekben vázlatosan elemzett versek kapcsán, és nem utolsósorban észlelhettük „működési”, egy sajátos magánmitológiához kötődő rendszerüket is. Ehhez a vonulathoz fontos adalék a *Karácsonyi ének a börtönben* című költemény, refrénszerű kérdésével – „Hallod, Názáreti?” – csak még jobban sokkoló (mert a költő rákérdez minden gyalázatra) 1955 decemberi helyzetmagyarázata, mikor is a *benti* valóság („súlyosak a láncok”; „négy zokogva készül a mártírhálóra”) egyszercsak egy szenvedő nép: a rab magyar vesszőfutásává tágul. „Megtíport országom dühöng szilaj átok. / Neved rohadt dühvel ócsárló pofájuk / Káromolva töri csendjét a szent éjnek.” Amit nem kérdez a költő, csak mi érezzük ki keserű énekéből: fölcseperedik-e a Megszületett ennyi – vasrácsokon innen és túli – gyalázatban?

Az ez idő tájt keletkezett *Kenyéren és vízen* című vers többretegű bravúrt hordoz. Hiszen az átvállalt szenvedés nemcsak attól szívszorító, hogy egy nincstelen szegény sajátja – „Másom sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem. / Csak így bírtam még el: kenyéren és vízen” –, hanem azáltal is, hogy a rabkoszton való tengődés néven nevezése jelképi tágasságra nyit kaput. Magyarán, a *kenyér* mint az élet jele – az utolsó vacsora al-

kalmával az oltáriszentség kinyilatkoztatásakor hallhattuk – egyben Jézus teste is; a víz pedig a megtisztulás, az újjászületés, (magzatvízként) az élet forrását szimbolizálja.

Ezek azok az „előtanulmányok”, amelyek nem kis mértékben segítették a *Szökés a nagy árvíz idején, amikor a Duna kiáradt a börtönig* című (alcímű) poéma – „verses regény”, „lírai életrajz”, „töredékes én-beszámoló” – kibomlását. Amely tovább merített a bibliai példázatokból (Jerikó falának leomlása; Magdolna, amint hajával törli Jézus megmosott lábát), hogy ezzel az általános érvényű – kikezdzhetetlen – igazsággal vértzhesse föl az elbeszélőt: *csak az igazat!*

Ennek a pörgésnek – körbe, körbe – óhatatlan megvan a *confiteor* jellege, melyet a gyónás szakasszossága és valamilyen mélyből föltörő sírás keretez, hogy a költő bűnmegvalló gesztussal jelölje is valamennyire a megtisztulás módját és irányát. Az apokaliptikus látomás – „a tetemre hitt szörnyek levágott / feje sírva harapta szét / mezítelen, halott leányok / jeges, szeretkező ölet, / amíg legörgő csontpofájuk / kiverte ragyával a jég” –, ha megdöbentő is, nem akadályozhatja meg ezt a gyónót is megtisztító kibeszélését. „S ott megsejtettem, hogy a Törvény / (sodort, sodort a vad folyam) / átcsap a Tér- és Időgörbén, / s a küzdő élet még olyan // büntől sohasem menekült meg, / amit a lélek még kivall.”

Bár az „elbeszélő” ciklusrészek is tele vannak – mi mást is sugallhatna ez az életút – drámai mozzanatokkal, de sem a rendőrrel (különben tisztességes rendőrrel) való találkozás, sem a tahitótfalui, szigetmonostori kényszerű lakozás nem hoz olyan drámai csúcspontot, mint a lírai önvizsgálatként belénk oltódó viharos „tengeren” való menekülés megjelenítése. A szenzációs kezdethez majd csak a *Találkozás Margittal* utáni részek kezdenek föl nőni, amelyet az is jelez, hogy ez a határozottan magánjellegű „keresztút” – az elveszejtett szerelemmel, a megcsalás kénköves poklával, az elárultatás nyílt sebeivel – újra csak, legalábbis intenzitásában, a Megfeszített stációjáráshoz kezd hasonlítani.

Ebben a pasztell-szín, a várákozás melankóliája – akkor még csak sejteni sem lehetett, hogy valahai szerelme a rendőrök korbácsütéseitől indítva föl fogja adni – az egyik fontos elem: „S a fény elé lehulltak sorba / a szomorúfüvek, amik / mintha sírva törülték volna / lebontott, tiszta ágaik / aranyhajába, mint Magdolna / az Úr mezítelen lábait.” A másik pedig a megvert ember jajsza: „Bevert szögeknek koppanása, / szívem, lakatra zárt az Isten. / A hegy megnyílt, hogy oldalára, / az Úr szörnyű sebére intsen. / Az embernek voltam Tamása, / a nyitott sírt csak én őriztem.”

A *Búcsú Margittól* című cikluszáró verset, a *Töredék* befejezését meg mintha Tatjana mondaná, olyan puskini a hangulata – „Ősz van. Hull a lomb” –, s olyan (a költő megbocsájtó gesztusával) „Sápadt fényű és könnyre éhes” a felejtésre ítélt és mégis eleven arc, mint egy pille-könnyű kéz által megérintett levélnehezék.

Gérecz Attila – látható – nem csupán a biblikus sorokat görgető meséknek volt tudósa, hanem a meghitt, az arcot virágos almaággal simogató lírai pillanatoknak is.

Műfordító gyakorlatát, amelyről a *Füveskert* könyvei tanúskodnak, ugyancsak költészete kohójában: a börtön(ök)ben szerezte.

Heine *Hazatérésével* saját kedvesét szólította – „Hullhat a hó halomszámra, / Zokszó sosem jó a számra, / Mert a tavasz s kedvesem / Képe ég a lelkemen!” –, és szintén Heine-vers (*Clarisse*) kapcsán vall a kihalt, kegyetlenül eldobott érzésről, akárha a Margit-élmény sajogna benne.

Rilke költészetének hangulatát két kitűnő „magyar” versben (*S aztán?; A régi ház*) adta vissza; ami az idegen élményre rezonált, az a *legszemélyesebb* húr volt. Szabó Ede *A műfordítás* című tanulmánykötetét forgatva világosan látni, hogy Gérecz Goethe-magyarítása (*A vándor éji dala*) – nem Móricz Zsigmondhoz, aki szintén lefordította ezt a remekművet, hanem a magyar líra klasszikusaihoz mérve is – mekkora érték. Még – valamennyire – Tóth Árpádra utaló zeneiségben is (Tóth: *csend ül – lendül*; Gérecz: *Csend ül – Ha rezdül*).

Gérecz Attila versei, főképp mert hiányoznak a magyar líra értékfolyamából (*A Hét évszázad magyar költői* sem tud róluk), hómezők csillámló aranyhalai. Idegen környezetben is látni különlegességüket, de igazán csak *valódi* közegükben – folyamban, tengerben – mutathatnák meg elevenségüket.

Az utókor feledékenysége ha nem is érthető, arra mégis csak jó, hogy – reménykedjünk – megcáfolhassa a jövő.

